

Högalid – Västra Södermalm

Högalids område omfattar Högalids församling på västra Södermalm. Där ingår sedan 1889 Långholmen och 1957 Reimersholme. Högalids församling bröts ur Maria Magdalena år 1925. Högalidskyrkan med sina två torn invigdes 1923. Här bor idag 32.000 av Södermalms 102.000 invånare.

Tullarna mot söder har sedan 1600-talet varit betydelsefulla för Södermalm. Varor som fördes in till Stockholm skulle förtullas. En vanlig tulltaxa var 1/32-del av godsets värde. I väster **Hornstull** med sin bro och **Skanstull** med sin gamla försvarsanläggning. På Långholmen anlades **Sjötullen** som kontrollerade sjöfarten från Mälaren. Vid **Tanto** (intill Årsta holmar) fanns en tullbom vintertid ("Dantubommen" enl Bellman).

Södermalm

Begreppet "malm" kommer ursprungligen från "mala" – dvs söndermalet berg som inlandsisen lämnat kvar i området. Med tiden kom malm att innebära förstad, med "malmgårdar" – ett slags herrgårdsliknande lanthus för herrskapsfolk. Vår förenings byggnad – Ekermanska vid södra Tantolunden – är en sådan byggnad som uppfördes ca 1750.

Området domineras av berget med Högalidskyrkan och den vidlyftiga parken Tantolunden, med koloniområde och välbesökta Drakenbergsparken (Lignaängen, tidigare Tegelbruksängen) med bad i Årstaviken. Högsta punkten innanför Stockholms tullar är Skinnarviksberget (av skinnberedare) med 53 ö h. Långholmsgatan och Hornsgatan, samt Ringvägen leder vägtrafiken genom området och tunnelbanan som invigdes 1964 har flera stationer här. Innan Mullvadsberget (Ansgariegatan – högsta delen vid nuv Hornsgatan) sprängdes bort i slutet av 1800-talet gick trafiken i en kurva åt norr på Brännkyrkagatan. När Hornsgatan var utträtad etablerades 1887 en ångspårvagnslinje mellan Hornstull och Södermalmstorg. Medan landsvägen söderut från Stockholm (Göta landsväg) gick över Skanstull, så gick Gamla Västra stambanan, som man ännu kan ana, med en gren från Hammarbyhamnen, under nuvarande Ringvägen och vidare mot Liljeholmen (Maria Bangata). Dagens starkt frekventerade stambana/pendeltåg löper från Centralen via tunneln ut vid Ringvägen och över Årstabroarna sedan 1929 och 2005.

Bergsunds Verkstad mot öster ca 1930. Pålsundet t v och rester av Västra stambanan t h.

Södermalm som ö

Fram till vikingatiden var Södermalm en stor ö – Åsön. Eller i vart fall en halvö, för vid Danviken fanns en landförbindelse med Nackalandet. De viktiga handelsplatserna vid Mälaren och Hjälmaran nyttjade de farleder till Saltsjön som fanns. Den viktigaste har alltid gått vid Söderström (Slussen), fast den första slussen inte behövde byggas förrän 1642 pga landhöjningens effekter. Järnexporten från Bergslagen var viktig och måste ges bra villkor.

Men sjöfart från Mälaren hade förekommit genom Årsta fjärd, Hammarbysjön och vidare ut mot Nackanäs och Baggenstaket. Det tog emellertid definitivt slut i mitten på 1500-talet när Gustav Vasa lät dämna upp Hammarbysjön från Årstafjärden vid Skanstull. Södermalm blev landfast åt syd och Göta landsväg etablerades som Stockholms huvudväg söderut (Götgatan). Hammarbysjön kom att ligga 3-4 meter över havsytan, medan utloppet tog en ny väg genom Danvikspasset. Avsikten var att utnyttja vattenflödet från landet söder om Nacka till kvarnhjul för diverse kvarnar i den nya strömfåran – Danviks ström.

För att avlasta mälartrafikens trafik kaos vid Slussen byggdes och invigdes Södertälje kanal 1819. Men trafiken, både till lands och till sjöss, ökade och trots nya slussar i Söderström beslöts i början av 1900-talet att skapa en ny led för större fartyg – Hammarbyleden. Hammarbysjön torrlades och vid Skanstull byggdes en ny stor sluss. Danvikskanalen sprängdes ut och efter att den nya höga tågbron över Årstaöarna var klar och den gamla låga järnvägsbron vid Liljeholmen revs kunde den nya stora farleden till Mälaren tas i bruk 1929. Södermalm blev en ö, nåbar bara över broar.

Hantverk och industri

Medan många sjömans- och arbetarfamiljer bosatte sig på Söders höjder under 1800-talet etablerades här en mängd industrier – vissa mycket stora. Mot Riddarfjärden låg det stora Münchenbryggeriet och Ludwigsbergs Verkstad (sedan 1930 del av ASEA, sedermera ABB). Rik historia har även Heleneborg mittemot Pårsundsbron. Från 1600-talet har ett flertal namnkunniga stockholmare drivit verksamhet här; tobaksspinneri, pipbruk, kattuntryckeri, ljusstillverkning mm. Ökänd blev fastigheten 1864 för ”Den Nobelska Smällen”. Alfred Nobels bror, Emil, dog här vid experiment med nitroglycerin. Den kände skulptören Ivar Johansson bodde här i 50 år till sin död 1970.

Längst i väster – på ”Hornet” – fanns det mångsidiga Bergsunds bruk, se bild nedan. På ången vid Tantolunden har funnits tegelbruk, snickerifabrik (Ligna) och arbetsinrättning för 1.425 hjon. Efter att ha fungerat som vårdhem revs anläggningarna i slutet av 1960-talet och byggnationen runt Drakenbergsgatan etablerades. En stor byggnad uppfördes på Hornsbruksgatan under 1890-talet för Stockholms skofabrik. På 1920-talet arbetade 600 personer här. Byggnadens exteriör är intakt och kulturminnesförklarad. Även vid Tanto (efter Hans Tanto på 1600-talet) byggdes stora industrier på 1800-talet för sockerproduktion, men användes även till kronobränneri och klädestillverkning. Idag är andelen kulturarbetare och skribenter särskilt stor på Södermalm. STIM har sitt huvudkontor på Hornsgatan.

Som Sveriges största byggnad invigdes Södersjukhuset 1944. Med tanke på krigshotet hade ett 4.700 m² stort bergrum sprängts ut under sjukhuset, men det blev aldrig inrett. Idag arbetar 4.700 personer på sjukhuset.

En annan plats som förtjänar att nämnas är Zinkensdamm, där dagens idrottsplats invigdes 1937. Från sjön Fatburen längre åt öster rann en bäck ned till Årstaviken. På platsen för idrottsplatsen rann bäcken genom en 360 meter lång sjö, där man på 1650-talet ämnade odla karp till avsalu. Bland många ägare till malmgården intill fanns sedermera Franz Zinck, som trots att han bodde där kort tid fått ge namn åt området.

Långholmen är väl mest känd för sina numera nedlagda fängelser, Centralfängelset för män och Spinnhuset för kvinnor. Men här finns också det anrika Mälarvarvet och Sjömansskolan. Oförtjänt uppmärksamhet fick ön 1993, då ett Jas 39 Gripen störtade där under en uppvisningsflygning.

Reimersholme ligger tätt inpå Södermalm och Långholmen, vackert avskild av kanaler som trafikeras av fritidsflottan. Historien kan sägas börja på 1700-talet med hattmakare Anders Reimers och verksamheter här har varit fabriker för salpetersyra, yllellverkning och även spritfabrik.

Högalids Hembygdsförening är en partipolitiskt och religiöst obunden ideell förening. Vi verkar inom stadsdelen Högalid genom att slå vakt om äldre och intressanta byggnader, parker och natur. Vidare stödjer vi kulturella aktiviteter och initiativ samt anordnar medlemsaktiviteter.

Vi samarbetar med kommunala organ, andra föreningar och studieförbund som kan öka kunskap om stadsdelen, varigenom vi hoppas bidra till att hemkänslan stärks hos Högalids innevånare och att man ges möjlighet att dela Hembygdsrörelsens värderingar.

Lästips: "TULLEN – Hornstull och Högalid i backspegeln", Leif Gidlöf (2019).

Peter Andersson 2020-07-20, 2020-11-17

Hornstull åt öster 1964. Vårdhemmet t h. Skylten visar tunnelbanan som just byggs.

Högalids distrikt (församling)